

NUKUS SHAHRI YASHIL MAYDONLARI TAHLILI

Oralbaeva Aziza

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18256421>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti Nukus shahrining yashil maydonlarining hozirgi holati, ularning shahar aholisi hayotidagi o'rni va rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Arid iqlim sharoitida joylashgan Nukus shahrining yashil hududlarini barqaror rivojlantirish, ekologik muammolarni bartaraf etish va shahar aholiga sifatli dam olish maskanlari yaratish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot Nukus shahrining 2040-yilgacha bo'lgan bosh rejasida olib borilgan.

Kalit so'zlar: Nukus shahri, yashil maydonlar, landshaft arxitekturasini, arid iqlim, shaharsozlik, ekologiya, ko'kalamzorlashtirish, barqaror rivojlanish.

KIRISH

Zamonaviy shaharsozlik amaliyotida yashil maydonlar shahar ekotizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular nafaqat estetik va rekreatsion funktsiyalarni bajaradi, balki atrof-muhitni muhofaza qilish, havoning tozalanishi, iqlimni yumshatish va aholining sog'lig'ini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, arid iqlim sharoitida joylashgan shaharlar uchun yashil hududlarning ahamiyati yanada oshadi.

Nukus shahri 1932-yilda tashkil topgan va Qoraqalpog'iston Respublikasining poytaxti sifatida shahar 312,4 ming nafar aholiga (2024-yil ma'lumotlariga ko'ra) ega bo'lib, 221 kv.km maydonni egallaydi. Shahar Amudaryoning o'ng sohilida, to'rtta sahro: Qoraqum, Qizilqum, Ustyurt va Oqqum oralig'ida joylashgan. Bu geografik o'rni Nukus shahrini noyob landshaft va iqlim xususiyatlariga ega qiladi.

2024-yil 13-dekabr kuni Vazirlar Mahkamasining 837-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nukus shahri bosh rejasiga ko'ra, 2040-yilgacha shahar maydoni 876 gektarga kengaytiriladi va aholi soni 400 ming kishiga yetishi rejalashtirilgan. Bu rivojlanish jarayonida yashil maydonlarni saqlash va kengaytirish muhim vazifaga aylanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi: Nukus shahri yashil maydonlarining hozirgi holatini baholash va ularning barqaror rivojlanishi uchun takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari:

- Nukus shahri yashil maydonlarining geografik taqsimotini o'rganish;
- Arid iqlim sharoitida yashil hududlarni tashkil etish muammolarini aniqlash;
- Shahar yashil maydonlarining funktsional tizimini tahlil qilish;
- Yashil maydonlarni rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

NUKUS SHAHRINING GEOGRAFIK VA IQLIM XUSUSIYATLARI

1.1. Geografik joylashuvi

Nukus shahri O'zbekistonning shimoliy-g'arbiy qismida, Amudaryoning o'ng sohilida, dengiz sathidan 109 metr balandlikda joylashgan. Shaharning sharqida Qizilqum sahrosi, janubida Amudaryoning irrigatsion tizimlari, shimolida esa Ustyurt platosi joylashgan.

1.2. Iqlim sharoitlari

Nukus shahri kontinental cho'l iqlimiga (Köppen klassifikatsiyasi bo'yicha BWk) ega bo'lib, quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- **Yoz fasli:** uzoq, quruq va juda issiq (o'rtacha harorat $+35^{\circ}\text{C}$ dan yuqori);
- **Qish fasli:** qisqa, lekin sovuq va qorli (o'rtacha harorat -5°C dan -10°C gacha);
- **Yog'ingarchilik:** yillik o'rtacha 100-150 mm (juda kam);
- **Namlik:** past (o'rtacha 40-50%);
- **Shamollar:** kuchli va tez-tez (ayniqsa bahor va kuz fasllarida).

Aral dengizi va Amudaryoning qurib qolishi natijasida 1960-yildan boshlab iqlim yanada quruq va issiq bo'lib qoldi. Havo tarkibida tuz va kimyoviy moddalar miqdori ortdi, bu esa aholi sog'ligi uchun salbiy oqibatlarga olib kelmoqda.

NUKUS SHAHRI YASHIL MAYDONLARINING HOZIRGI HOLATI

2.1. Yashil maydonlarning tarkibi

Nukus shahrida quyidagi yashil hududlar mavjud:

1. **Jamoat parklari va dam olish bog'lari** - shahar markazida va turar joy massivlarida joylashgan;
2. **Xiyobonlar va ko'chalar bo'yi ko'kalamzorlashtirilgan hududlar** - magistral ko'chalar va piyodalar yo'llari bo'ylab;
3. **Mahalla hududlaridagi yashil maydonlar** - 58 ta mahallada tashkil etilgan ko'kalamzor zonalari;
4. **Maxsus maqsadli yashil zonalar** - muassasalar, maktablar, shifoxonalar hududidagi bog'lar;
5. **Himoya yashil zonalari** - shahar atrofidagi himoya o'rmonlari.

2.2. Mavjud muammolar

Nukus shahrining yashil maydonlari rivojlanishida quyidagi muammolar mavjud:

Ekologik muammolar:

- Suv tanqisligi va irrigatsiya tizimining noqulay holati;
- Tuproqning sho'rlanishi va minerallashuvi;
- Aral dengizi falokatining salbiy ta'siri (changtofonlar, tuzli shamollar); Past namlik va yuqori bug'lanish darajasi.

Shaharsozlik muammolari:

- Yashil maydonlarning bir tekis taqsimlanmaganligi;
- Mavjud yashil hududlarning kam bo'lishi (aholi jon boshiga 8-10 m² atrofida, me'yor 15-20 m²);
- Zamonaviy dizayn va landshaft elementlarining etishmasligi;
- Mexanizmlarni parvarish qilish va texnik xizmat ko'rsatishning past darajasi.

Moliyaviy muammolar:

- Ko'kalamzorlashtirish ishlariga ajratiladigan budjet mablag'larining cheklanganligi;
- Zamonaviy irrigatsiya tizimlarini joriy etish uchun investitsiyalarning etishmasligi.

ARID IQLIMDA YASHIL MAYDONLARNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI

3.1. O'simliklar turlarini tanlash

Nukus shahri kabi arid iqlim sharoitida yashil maydonlarni yaratishda quyidagi tamoyillarga amal qilish zarur:

Quruqchilikka chidamli o'simliklar:

- Mahalliy flora vakillaridan foydalanish (saxsovul, terak, qo'ng'irbosh);
- Markaziy Osiyo iqlimiga moslashgan introduktsiya qilingan turlar (akatsiya, zarang, yulg'un); Kam suv talab qiladigan manzarali o'simliklar (lavanda, sovun o'ti, zaytun).

Xerofit o'simliklar kompleksi:

- Ildizi chuqur joylashgan daraxtlar (qarag'ay, archa);
- Butalar (barqaroq, jiyda, yovvoyi atirgul);
- Ko'p yillik o'tsimon o'simliklar (yovvoyi piyoz, zaytun).

3.2. Zamonaviy irrigatsiya texnologiyalari Suv resurslarini tejamkor sarflash uchun:

- Tomchilatib sug'orish tizimlari;
- Mikro-sprinkler usullari;
- Mulchalash (tuproq yuzasini qoplash) texnologiyasi;
- Yomg'ir suvlarini to'plash va qayta ishlash.

3.3. Landshaft dizayni yondashuvi

Aridli landshaft (Xeric landscaping) tamoyillari:

- Minimal sug'oriladigan zonalar yaratish;
- Toshli va qumli elementlardan foydalanish;
- Tabiy relyefdan oqilona foydalanish;
- Shadli hududlar va mikroiklim zonolari tashkil etish.

**NUKUS SHAHRI YASHIL MAYDONLARINI RIVOJLANTIRISH
ISTIQBOLLARI**

4.1. Bosh reja asosidagi rejalashtirish

2024-yil 13-dekabr kuni tasdiqlangan Nukus shahri bosh rejasiga ko'ra, 2040-yilgacha:

- Shahar maydoni 13,4 ming gektarni tashkil etadi;
- Aholi soni 400 ming kishiga yetadi;
- Har bir turar joy massivida (mahalla, kichik tuman) yashil maydonlar va xiyobonlar tashkil etiladi.

4.2. Taklif etiladigan tadbirlar

Qisqa muddatli tadbirlar (2025-2027):

1. Mavjud yashil hududlarni reabilitatsiya qilish va zamonaviy irrigatsiya tizimlarini joriy etish;
2. Mahallalar va jamoat binolari hududlarida yashil maydonlarni kengaytirish;
3. Shahar markazida "Yashil o'qlar" tizimini yaratish (ko'chalar bo'yi xiyobonlar);
4. Ko'kalamzorlashtirish ishlarini tashkil etuvchi kadrlar tayyorlash.

O'rta muddatli tadbirlar (2028-2033):

1. Yangi turar joy massivlarida kompleks yashil zonalar tashkil etish;
2. Ekologik parklar va dam olish bog'larini barpo etish;
3. Shahar atrofida himoya o'rmonlarini ko'paytirish;
4. Iqlim o'zgarishiga chidamli o'simliklar bilan tajriba o'tkazish.

Uzoq muddatli tadbirlar (2034-2040):

1. Shaharni to'liq qoplaydigan yashil kamar tizimini yaratish;

2. "Yashil shaharsozlik" standartlarini joriy etish;
3. Xalqaro tajribalarni adaptatsiya qilish va ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish;
4. Iqlim o'zgarishiga moslashgan barqaror landshaft yaratish.

4.3. Xalqaro tajribalar va adaptatsiya

Shunga o'xshash iqlimga ega shaharlardan o'rganish kerak:

- **Dubai, BAA** - arid iqlimda zamonaviy yashil texnologiyalar;
- **Phoenix, AQSh** - cho'l shaharlarida landshaft dizayni;
- **Ashxobod, Turkmaniston** - Markaziy Osiyo sharoitida ko'kalamzorlashtirish;
- **Beersheba, Isroil** - suv tejamkor irrigatsiya tizimlari.

XULOSA

Nukus shahri yashil maydonlarining hozirgi holati shahar aholisining o'sishi va ekologik talablar nuqtai nazaridan qoniqarsiz ahvolda. Arid iqlim sharoitida joylashgan shaharning o'ziga xos muammolari - suv tanqisligi, tuproqning sho'rlanishi, Aral dengizi falokatining salbiy ta'siri - yashil maydonlarni rivojlantirishda jiddiy to'siqlar hisoblanadi.

Biroq, 2040-yilgacha bo'lgan bosh reja asosida shaharning maydoni va aholisi o'sishi shahar yashil hududlarini tizimli rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi strategik yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. **Suv tejamkor texnologiyalar** - tomchilatib sug'orish, yomg'ir suvlarini to'plash, mikroirrigatsiya tizimlarini joriy etish;
2. **O'simliklar seleksiyasi** - mahalliy va quruqchilikka chidamli turlarni keng qo'llash, xerofit o'simliklar kompleksini shakllantirish;
3. **Zamonaviy landshaft dizayni** - aridli landshaft tamoyillarini qo'llash, tabiiy materiallardan foydalanish, minimal texnik xizmat talab qiladigan kompozitsiyalar yaratish;
4. **Tizimli yondashuv** - yashil maydonlarni shahar bo'ylab bir tekis taqsimlash, ekologik ko'priklarni yaratish, mahalla darajasida rekreatsion zonalarini tashkil etish.

Nukus shahrining 2040-yilgacha bo'lgan rivojlanish istiqbollari yashil maydonlar sohasida ham katta o'zgarishlarni talab etadi. Zamonaviy shaharsozlik me'yorlariga ko'ra, aholi jon boshiga kamida 15-20 m² yashil maydon kerak. Bu ko'rsatkichga erishish uchun keyingi 15 yil davomida intensiv ko'kalamzorlashtirish ishlari olib borilishi zarur.

Takliflar:

- Nukus shahrida "Yashil shaharsozlik" milliy dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- Zamonaviy landshaft arxitekturasini bo'yicha mutaxassislar tayyorlash;
- Xalqaro hamkorlik va tajriba almashish dasturlarini kengaytirish;
- Aholini ko'kalamzorlashtirish ishlariga jalb qilish va ekologik tarbiya ishlarini kuchaytirish.

Ushbu tadbirlarning amalga oshirilishi Nukus shahrini ekologik jihatdan barqaror, yashashga qulay va zamonaviy shahar sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. "Nukus shahri bosh rejasini tasdiqlash to'g'risida",
2. 13.12.2024, №837.

3. Chorshanbayev F.Z. Shaharsozlik va landshaft loyihalash. – Toshkent, 2024. – 216 b.
4. Sultanova M. Landshaft loyihasini yaratishda landshaft dizayni va bino uyg'unligi // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2022. – №1. – 45-52 b.
5. Nukus shahri: tarixiy va geografik ma'lumotlar // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2024.
6. Braslavskaya N. Zamonaviy shaharlarda landshaft arxitekturasini va barqaror rivojlanish // Gazeta.uz. – 2025. – 29 may.
7. Piskunov A. Megapolislarda yashil infratuzilma va ekologik zonalar yaratish // III Xalqaro landshaft dizayni festivali materiallari. – Toshkent, 2025.
8. Kuzyakin D. Arid iqlim sharoitida shahar issiqlik oroli effektini kamaytirish usullari // ROOFCOAT Technologies tadqiqotlari. – 2024.
9. O'zbekiston shaharlarida ekologik zonalar yaratish to'g'risida qaror // Vazirlar Mahkamasi qarori. – 31.03.2024. – №166.